

МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
Вісник аграрної науки Причорномор'я

*Науково-теоретичний фаховий журнал
Видається Миколаївським державним аграрним університетом*

Випуск № 3 (46)

2008 р.

УДК 334.4

**ОПТИМІЗАЦІЯ РОЗМІРІВ ФЕРМЕРСЬКИХ
ГОСПОДАРСТВ ТА ЇЇ ВПЛИВ
НА РІВЕНЬ ВИКОРИСТАННЯ ЇХ
ВИРОБНИЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ**

О.В.Шебаніна, доктор економічних наук

Ю.А.Воюєва, аспірант

Миколаївський державний аграрний університет

Розглянуто проблеми розвитку фермерських господарств в умовах ринкових відносин. Проаналізовано групування їх за розміром земельних площ та запропоновано шляхи оптимізації розмірів фермерських господарств для підвищення ефективної діяльності.

Постановка проблеми. Збільшення результативності та підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських товаровиробників всіх форм власності є однією з провідних проблем суспільного розвитку. Їх значення особливо посилюється при впровадженні ринкової економіки, однією з вимог якої є обов'язкова окупність виробничих витрат. Перехід до ринку відкриває нові додаткові можливості прискореного розвитку всіх форм сільськогосподарських формувань, в тому числі і фермерських господарств. Що стосується фермерських господарств, то слід зазначити, що для них, як і для інших підприємств, в умовах ринкової економіки дуже важливим заданням є отримання максимуму прибутку при мінімальних витратах. Причому, прагнення фермерів до отримання найбільшого доходу не повинно бути самоціллю, воно має

бути спрямовано на підйом матеріального і культурного рівня життя членів колективу на основі динамічного розвитку виробництва, підвищення його ефективності, зростання продуктивності праці, поліпшення якості роботи на всіх ділянках виробництва. Саме такий підхід, на наш погляд, має стати основою економічного і соціального розвитку фермерських господарств в умовах ринкових відносин.

Стан вивчення проблеми. Вивченню проблем становлення, функціонування та ефективності розвитку фермерства як однієї із форм господарювання у процесі ринкових перетворень в аграрній економіці присвячено наукові праці Ю.О.Богущького, М.П.Бутко, П.І.Гайдуцького, В.В.Зіновчука, І.Г.Кириленка, А.Д.Котлярова, О.В.Крисального, М.Й.Маліка, П.М.Макаренка, А.О.Мармуль, О.М.Могильного, В.М.Нелепа, О.М.Онищенка, П.Т.Саблука, М.П.Сахацького, І.Н.Топіхи, І.І.Червена, М.Г.Тульського, В.В.Юрчишина та багатьох інших вчених.

Завдання та методика досліджень. Сьогоднішні умови господарювання вимагають таких методів управління, які б дозволили сформувати виробничий потенціал на якісно новому рівні. Методи управління повинні бути направлені на інтелектуалізацію, інформатизацію та екологізацію виробництва, що дозволить випускати конкурентноспроможну продукцію та реалізувати її на внутрішньому і зовнішньому ринках. Разом з тим комплексного підходу, практичного узагальнення та наукового обґрунтування вимагають закономірності та принципи функціонування, подальшої адаптації до ринкових механізмів господарювання, підвищення ефективності та раціонального використання виробничого потенціалу фермерських господарств на регіональному рівні; вдосконалення їх спеціалізації та матеріально-технічного забезпечення.

Результати досліджень. Регіональні диспропорції розвитку країни зумовляють необхідність індивідуалізації пошуку шляхів формування та шляхів нарощування виробничого потенціалу кожним регіоном держави відповідно до його потреб

та можливостей. При цьому слід звернути увагу на те, що формування виробничого потенціалу є необхідною передумовою його нарощування, оскільки його стан впливає на оптимізацію розмірів фермерських господарств. Це обумовлено тим, що процес формування виробничого потенціалу передбачає перш за все стабілізацію існуючого стану економіки регіону, а його нарощування полягає у підвищенні якісних та кількісних характеристик розвитку регіону.

Необхідність існування та подальшого ефективного розвитку фермерських господарств та її вплив на рівень використання виробничого потенціалу пов'язана з тим, що ними забезпечується збільшення обсягу та асортименту сільськогосподарської продукції, поповнення місцевого бюджету, зайнятість населення, формування середнього класу на селі. Але для цього вони мають раціонально використовувати матеріальні та трудові ресурси й капіталовкладення, ріст ефективності використання землі, скорочення втрат сільськогосподарської продукції шляхом створення загальної обслуговуючої інфраструктури.

Практикою різних країн доведено ефективність великого виробництва, здатного раціонально використовувати техніку, освоювати здобутки науково-технічного прогресу. У нас же офіційна політика реформ від самого початку заохочувала поділ майна і землі, подрібнення господарств, збільшення кількості сільгоспвиробників. Внаслідок одночасного скорочення поголів'я худоби, виведення з обробітку мільйонів гектарів орних земель у країні, яка ще донедавна відзначалася найбільш концентрованим сільським господарством, переважаючими стали підприємства, які підпадають під визначення малих. Актуальним стає завдання об'єднання господарств навколо більш спроможних. Практика показує, що не обов'язково мати підприємство у кожному селі. За демократичної організації виробництва люди відчують його своїм, працюючи у відносно самостійних підрозділах, розташованих у різних селах.

Укрупнення виробництва особливо актуальне тепер, зважаючи на нестачу і критичну зношеність техніки. Проблема технічного забезпечення загострилася ще й тому, що техніку колишніх колгоспів і радгоспів розтягнуто, розкрадено в ході розпаювання майна та банкрутства господарства. На місцях тепер потрібно оцінити все те, що залишилося, з тим щоб якнайефективніше використати машини, які опинилися у різних власників. Політика лізингу техніки допомагає вирішувати проблему. Та найкраще, на нашу думку, передати машини на умовах лізингу безпосередньо великим, спроможним господарствам, ніж зосереджувати їх у так званих машинно-технологічних станціях, які теж по суті є посередниками.

Засобами державного впливу можна і треба спрямувати розвиток сільського господарства у напрямі раціональної спеціалізації виробництва. Йдеться про те, щоб кожне підприємство зосередилося на невеликій кількості товарних галузей – саме тих, для яких на місці є умови відновлення і прискореного розвитку.

На кожному етапі функціонування фермерського господарства власник повинен визначити доречність розширення або зміни спеціалізації господарства. Для найкращого використання всіх ресурсів (землі, техніки, споруд, робочої сили тощо), які є у розпорядженні фермера, необхідно насамперед за все досягти раціонального сполучення різних галузей сільськогосподарського виробництва. Фермер, який тільки починає господарську діяльність, повинен вирішити, яку продукцію виробляти та в якому обсязі. Тільки після вирішення цієї проблеми можна визначити, скільки коштів слід укласти у тваринництво, які потрібні машини та обладнання, якими культурами зайняти орну землю. Для фермера, який вже не один рік господарює, головною проблемою є подальше підвищення рівня доходів. При цьому можливі дві альтернативи. Перша: фермер може вважати організацію своєї ферми оптимальною і всі зусилля спрямувати на удосконалення методів ведення господарства в межах системи, яка склалася. Дру-

га: для збільшення прибутку найкращим чином пристосувати-ся до кон'юнктури ринку, переглянути сполучення галузей виробництва або спеціалізацію та структуру господарства. Селянин повинен вивчити різні можливості: збільшити або зменшити без змін посівні площі під найбільш прибуткові культури; здати землю в оренду чи залишити її у власному користуванні; інтенсифікувати тваринництво, заощаджувати при цьому кошти.

У кожному випадку слід вирішувати, який вид діяльності обрати для досягнення бажаного рівня розвитку. Наявність домінуючих факторів передбачає результати такого вибору. Найкращою виробничою програмою фермерського господарювання була б така, яка на кожную одиницю лімітуючого фактора (один гектар площі, робочий день, одиницю капіталу) забезпечувала б максимальний прибуток. При цьому необхідно врахувати й інші фактори, а також вимоги раціональної системи землеробства. Використання у цих цілях апарата лінійного програмування дозволяє давати оцінку та приймати рішення, виходячи з лімітуючого впливу сукупності факторів.

Критерієм такої моделі є максимум прибутку (для фермерських господарств метою може бути максимізація грошової виручки від реалізації продукції). Але це не означає, що слід прагнути до максимального прибутку зразу ж після організації господарства. Нерідко більш доцільним є використання значної частини прибутку на поліпшення (розширення) господарства з метою підвищення рівня доходів у майбутньому. Таким чином, оптимальне сполучення видів виробничої діяльності у попередніх і наступних роках взаємопов'язане, а врахування факторів часу є необхідним при розбудові адекватної моделі.

У виробничій діяльності фермерських господарств, як в і інших сільськогосподарських підприємствах, провідне значення має розмір землекористування. Відповідно до площі землі кожний фермер визначає напрям виробництва, його ефективність та можливості реалізації надлишків продукції.

У зв'язку з цим, розглянемо розміри фермерських господарств за площею землекористування (табл.).

Аналізуючи результати, отримані шляхом виконаного групування, слід відмітити, що амплітуда коливань розміру фермерських господарств у Миколаївській області досить висока. Між найбільшими і найменшими господарствами різниця в розмірах земельних угідь досягає більше **5000 га**, тобто на аграрному ринку області одночасно представлені як новостворені формування з найменшою площею землі, що середньому становить **2,6 га**, так і великомасштабні фермерські господарства з максимальною площею сільгоспугідь, що сягає **5480,1 га** на одне господарство.

Таблиця

Групування фермерських господарств Миколаївщини за розміром земельних площ у 2006 р.

Розмір	Кількість господарств, що мають землю	Питома вага до загальної кількості господарств, %	Загальна площа сільгоспугідь, га	Припадає сільгоспугідь в середньому на 1 господарство, га
До 1 га	-	-	-	-
Від 1,1 до 3 га	25	0,5	65	2,6
Від 3,1 до 5 га	171	3,8	686	4,0
Від 5,1 до 10 га	550	12,1	4246	7,7
Від 10,1 до 20 га	538	11,8	8127	15,1
Від 20,1 до 50 га	1668	36,6	63895	38,3
Від 50,1 до 100 га	330	7,2	23372	70,8
Від 100,1 до 500 га	344	7,6	77942	227,0
Від 500,1 до 1000 га	54	1,2	36328	672,7
Від 1000,1 до 1500 га	27	0,6	32155	1190,9
Від 1500,1 до 2000 га	13	0,3	21934	1687,3
Від 2000,1 до 2500 га	7	0,1	15475	2210,7
Від 2500,1 до 3000 га	4	0,1	11345	2836,2
Від 3000,1 до 4000 га	-	-	-	-
Від 4000,1 до 5000 га	2	0,0	9149	4574,4
Від 5000,1 до 8000 га	1	0,0	5480	5480,1
Не мають сільськогосподарських угідь	825	18,1	-	-
Разом	4559	100,0	310199	67,9

** Розраховано за даними Головного управління статистики в Миколаївській області, 2007 р.*

Однак, переважна більшість фермерських господарств все ж залишається дрібноземельною. Найбільше розповсюдження отримали господарства з площею від **20 до 50 га** (по **38,3** га в середньому на одне господарство), на частку яких припадає близько **37%** обстежених фермерських господарств і приблизно **21,6%** загальної площі сільськогосподарських угідь, що знаходяться у користуванні фермерського сегменту Миколаївщини. Приблизно по **12%** загальної кількості зареєстрованих фермерів належать до груп, що мають земельні наділи від **5 до 10 га** та від **10 до 20 га**. Фермерські господарства, що потрапили до груп із землекористуванням від **50 до 100 га** та від **100 до 500 га**, становить відповідно **7,2** та **7,6%** від фермерського осередку Миколаївської області. Однак питома вага земель, що знаходяться в обробітку в даних фермерських господарствах, майже в п'ять разів вища, ніж відповідний показник питомої ваги цих господарств в області, і складає **32,7%** загальної площі сільгоспугідь.

За словами аналітиків і представників Асоціації фермерів та землевласників України, усі фермерські господарства країни умовно можна поділити на чотири категорії. До першої належать успішні підприємства. Вони, як правило, мають в обробітку великі земельні масиви — більш **400-500 га**, практично цілком забезпечені сільськогосподарською технікою, мають тривалі і стійкі партнерські відносини як з банківським сектором і постачальниками матеріально-технічних ресурсів, так і зі споживачами виробленої продукції – переробними підприємствами та трейдерськими структурами. За різними оцінками, кількість таких підприємств у Миколаївській області складає **5-7 %** загальної кількості фермерів, тоді як в середньому по Україні даний показник сягає **15-20%**.

Наступними йдуть середні господарства, що ведуть виробничу діяльність на дещо менших площах – **100-300 га** з рівнем забезпечення технікою на **80-90%** і найчастіше мають певні труднощі при збуті вирощеної продукції. Кількість таких господарств у Миколаївському регіоні досить незначна – лише

8-9%, тоді як в середньому по країні дана група займає близько 40% загальної кількості фермерських господарств. І замикають фермерський сегмент агроринку (зі зразковою часткою у Миколаївській області у 72-75%) дрібноземельні і слабкі господарства, у тому числі новостворені, розмір земельних ділянок яких коливається від декількох гектарів до 50-100 га. Ці господарства відрізняються слабкою технічною оснащеністю, практично не мають доступу до банківських ресурсів і відчують суттєві труднощі зі збутом виробленої продукції. Окремою групою у даній класифікації виступають фермерські господарства, що взагалі не мають сільськогосподарських угідь у користуванні, доля даного сегменту в Миколаївській області сягає 18%.

Слід зазначити, що для малоземельних господарств, які набули розповсюдження у Миколаївській області, характерна різко виражена сезонність виробництва в основній діяльності. У зв'язку з цим трудові ресурси сім'ї виявляються не повністю зайнятими в сільськогосподарському виробництві. Тому окремі члени сім'ї беруть участь в іншій трудовій діяльності зовні господарства. Як показують матеріали обстеження, в загальних грошових доходах цієї групи господарств близько половини припадає на надходження від іншої діяльності. Звідси за своїм значенням і місцем в економіці такі малоземельні фермерські господарства багато в чому схожі з категорією особистих господарств населення.

Дослідження показало, що площі землекористування, що знаходяться у розпорядженні фермерських господарств області, з року в рік збільшуються. Так, за останні сім років в абсолютному виразі це збільшення склало 175,8 га сільськогосподарських угідь та 177,3 га ріллі, що у відносних показниках становить 130,8% та 137,4% відповідно. Це зумовило збільшення частки фермерських господарств у загальній площі сільськогосподарських угідь регіону з 7,3% у 2000 р. до 17,4% у 2006 р., тобто практично у 2,5 рази, що свідчить про інтен-

сивний розвиток фермерської форми господарювання в Миколаївській області, який продовжується і по сьогодні.

Крім того, протягом всього досліджуваного періоду відбувається укрупнення фермерських господарств Миколаївщини. Так, починаючи з 2000 р., середній розмір сільськогосподарських угідь, що припадає на 1 фермерське господарство зріс більш ніж у 2 рази і у 2006 р. становив 68,0 га земельних угідь. Це збільшення відбулося за рахунок залучення фермерами Миколаївщини нових площ ріллі, середній розмір якої в розрахунку на 1 господарство у 2000-2006 рр. також виріс більше ніж вдвічі і у 2006 склав 67,2 га (рис.).

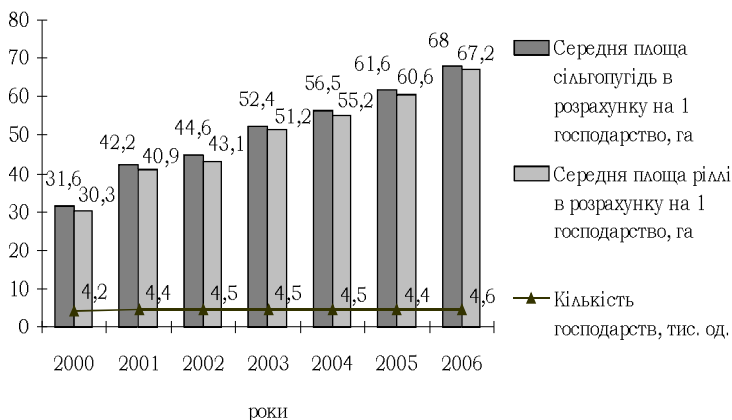

Рис. Динаміка кількості фермерських господарств та середніх розмірів ільгоспугідь і ріллі на 1 господарство у Миколаївській області

У багатьох фермерів, особливо це стосується невеликих і середніх господарств, проблеми зі збутом виникають у зв'язку з досить малими обсягами виробництва. Тобто вони виробляють настільки мало продукції, що нею не цікавляться серйозні покупці на ринку – переробні підприємства та трейдери. Для вирішення даної проблеми потрібна кооперація фермерських господарств, яка дозволить сукупними обсягами зацікавити великих покупців. Звичайно ж при цьому необхідно побудувати відповідну інфраструктуру – склади з холодильними каме-

рами, транспорт, установити договірні відносин з покупцями і т.д. А на розвиток інфраструктури потрібні кошти, і тут знову усе вирається в недостатнє кредитно-фінансове забезпечення фермерських господарств.

Є ще одна можливість звести в одному місці дрібних товаровиробників і дрібних покупців – це оптовий ринок. Завдяки скороченню маркетингового ланцюга і частки посередників тут фермери можуть більш вигідно продати свою продукцію, а покупці – придбати її по більш низьких цінах. Але в Україні цей процес тільки почав розвиватися. Сьогодні працюють два невеликих за європейськими мірками оптові ринки: «Шувар» у Львові і «Копані» у Херсонській області, де торгівля ведеться в основному плодоовочевою продукцією.

Суттєвим резервом підвищення ефективності функціонування фермерського господарства має стати створення (з підтримкою держави) фінансових структур з кредитування виробництва, враховуючи обов'язково при цьому його специфіку. Потрібно розширити схеми активного використання інфраструктури ринку продукції, а саме реалізовувати кінцеву продукцію через мережу товарних бірж, торгових домів, а за отримані кошти поповнювати матеріально-технічні засоби.

Висновки та пропозиції. На певному етапі розвитку продуктивних сил концентрація виробництва у низці галузей і сфер господарської діяльності потребує значних інвестицій. Індивідуальна приватна форма власності не може забезпечити освоєння та розвиток нових видів виробництва та технологій. Отже, головною метою утворення колективної приватної форми власності є об'єднання індивідуального приватного майна та капіталу з метою оптимізації їх розмірів, розширення та реконструкції виробництва. В аграрному секторі країн з розвинутою ринковою економікою приватно-колективна форма власності утворюється як доповнення до приватно-індивідуальної з метою надання фермерам допомоги, насамперед у постачанні засобів виробництва, у сервісному обслуговуванні, збуті продукції.

Як показали дослідження, ефективність функціонування фермерських господарств визначається комплексом факторів, і перш за все такими, як розмір господарства, спеціалізація та концентрація виробництва, рівень технічної забезпеченості, застосовування технології, налагодженість переробки сільськогосподарської продукції, а також державна підтримка, яка виражається системою пільгового кредитування, оподаткування, страхування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богуцький Ю. О. Розвиток фермерських господарств в Україні / Ю. О. Богуцький // Економіка АПК. — 1998. — № 6. — С. 25—28.
2. Бутко М. П. Регіональні особливості економічних трансформацій в перехідний період / Бутко М. П. — К.: Знання України, 2005. — С. 186.
3. Котляров Л. Д. Фермерство: проблемы и перспективы развития / Л. Д. Котляров // Зб. наук. пр. / Луганський нац. аграр. ун-т. Серія: Економічні науки. — Луганськ, 2002. — №14 (26). — С. 86-89.
4. Шульський М. Г. Фермерство: проблеми становлення і розвитку / Шульський М. Г. — Львів: Волин. обл. друк., 2004. — 391 с.
5. Котляров Л. Д. Трансформація соціально-економічних перетворень у сільському господарстві України: проблеми, перспективи / Котляров Л. Д. — К.: ННЦ ІАЕ, 2005. — 452 с.
6. Могильний О. М. Державне регулювання аграрного виробництва в період трансформації економіки / Могильний О. М. — К.: ІАЕ УААН, 2002. - 430 с.